

Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ

Αναστάσιος Εμβλωτής¹ & Μαρία Χαλβατζή
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Περίληψη: Στο παρόν άρθρο αφετηρία για τη μελέτη της ευρωπαϊκής ταυτότητας αποτελεί η έννοια της ταυτότητας εν γένει, τα χαρακτηριστικά της και η οικοδόμησή της στα όρια του έθνους-κράτους. Ακολουθεί η διασαφήνιση της ιδιότητας του πολίτη μέσα από την εξελικτική της πορεία και μέχρι τη σύγχρονη ευρωπαϊκή συγκυρία. Οι ερευνητές ιχνηλατούν την ευρωπαϊκή ταυτότητα στο πλαίσιο μιας υπερεθνικής πολιτικής κοινότητας, όπου τα υποκείμενα ενεργούν ως Ευρωπαίοι πολίτες, καθώς και σε θεσμικές πρακτικές και πολιτιστικά χαρακτηριστικά. Για τον σκοπό αυτόν εξετάζουν την ευρωπαϊκή ταυτότητα υπό το πρίσμα κυρίαρχων κοινωνιολογικών προσεγγίσεων, αναλύουν τις συνιστώσες της και τους κοινωνικούς μηχανισμούς που συμβάλλουν στη συγκρότησή της. Το άρθρο κλείνει με τη διερεύνηση της σχέσης ανάμεσα στην εθνική και την ευρωπαϊκή ταυτότητα, εκφράζοντας παράλληλα προβληματισμό όσον αφορά τις προϋποθέσεις συγκρότησης μιας κοινής ταυτότητας μεταξύ των πολιτών της Ευρώπης.

Λέξεις – κλειδιά: Έθνος, Ευρώπη, οικοδόμηση, συνιστώσες, σχέση, ταυτότητα.

¹*Διεύθυνση:* Αναστάσιος Εμβλωτής, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 45110 Ιωάννινα. Τηλ.: 2651005687. Email: aemvalot@uoi.gr

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η σημερινή πραγματικότητα αποτελεί παράγωγο σωρείας μεταβολών, που έλαβαν χώρα τα τελευταία χρόνια και εκτείνονται στην κοινωνική, πολιτική, οικονομική και πολιτισμική σφαίρα του ανθρώπινου βίου. Η Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη (1986) οριοθετεί χρονικά την πολιτική, κοινωνική και οικονομική ολοκλήρωση του ευρωπαϊκού χώρου και τοποθετεί στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος το ζήτημα της ισότητας και της συμμετοχής σε ένα πλαίσιο πέραν του εθνικού (Beck, 2000. Καμχής, 2007. Soysal, 1994). Ο πολίτης αναζητά και αναγνωρίζει πλέον δικαιώματα, υποχρεώσεις και αρμοδιότητες, που εντάσσονται στο δίκαιο μιας ευρωπαϊκής συλλογικότητας, το διαμορφώνουν και διαμορφώνονται από αυτό. Προκύπτει έτσι η αναγκαιότητα για την καθιέρωση μιας πολιτικής κουλτούρας, που καθιστά σαφή την ιδιότητα του μέλους σε μία ευρωπαϊκή οικογένεια.

Η ένταξη της Ελλάδας στο γεωπολιτικό καθεστώς της Ευρωπαϊκής Ένωσης σηματοδότησε την ανάγκη αναθεώρησης και επικαιροποίησης στοιχείων της πολιτικής κουλτούρας των πολιτών, τα οποία οικοδομήθηκαν στο ιστορικό παρελθόν με διαφορετικούς όρους. Η συγκεκριμένη αλλαγή άσκησε ταυτόχρονα επιρροή στην αυτοαντίληψη των ευρωπαίων πολιτών. Η διευκόλυνση της κινητικότητας συνέβαλλε, μέσω της άμβλυνσης των όποιων νομικών και τεχνικών δυσχερειών, στη μεταφορά και ενσωμάτωση στοιχείων πολιτικής κουλτούρας – τα οποία προγραμματικά προβλέπονταν να συνδράμουν ενισχύοντας την οικοδόμηση μιας ευρωπαϊκής συλλογικής ταυτότητας. Στην πορεία όμως άρχισαν να διατυπώνονται αμφιβολίες αναφορικά με την υποδοχή και ένταξη νέων, ενδεχομένως άγνωστων ή και απροσδιόριστων, στοιχείων ταυτότητας, τροφοδοτώντας προβληματισμούς για τη σχέση της τοπικής με την υπερτοπική ταυτότητα. Παρά τις πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την ενίσχυση της ευρωπαϊκής ιδιότητας και ταυτότητας (χρήση συμβόλων, καθιέρωση κοινού νομίσματος, προώθηση της πανευρωπαϊκής κινητικότητας, αυξανόμενη λήψη αποφάσεων σε ευρωπαϊκό επίπεδο, ευρωπαϊκές πολιτισμικές πρωτοβουλίες, ευρωπαϊκή πολιτική για την εκπαίδευση), το ζήτημα της ενιαίας οικοδόμησης παραμένει (Favell, Recchi, Kuhn, Jensen, & Klein, 2011. Imig & Tarrow, 2001. Kaina & Karolewski, 2013. Mau & Verwiebe, 2009. Medrano & Gutiérrez, 2001).

Η έννοια της ταυτότητας

Αποδεχόμενοι την εκτίμηση ότι «η “ταυτότητα” είναι δύσκολο να οριστεί λόγω της αμφισημίας της έννοιας, η οποία εξακριβώνει ταυτόχρονα τόσο την ομοιότητα ανάμεσα σε άτομα ή πράγματα, όσο και τη μεταξύ τους διαφορά» (Βρύζας, 1997, σ. 169), θεωρούμε ότι η ταυτότητα δηλώνει τόσο τη σύγκλιση ή ομοιότητα ανάμεσα σε ομάδες, απόψεις και σύμβολα, όσο και τη μεταξύ τους απόκλιση ή διαφορά. Επομένως ο ρόλος της είναι τόσο ενοποιητικός, όσο και διαφοροποιητικός. Στη διεθνή βιβλιογραφία αναπαριστάται σχηματικά η σύνδεση της ταυτότητας με τον πολιτισμό: πολιτισμός > κοινωνία > αξίες > κοινωνικοποίηση > υποσυνείδητο > αυτοσυνειδησία > ταυτότητα» (Giddens, 2002, σ. 108). Για τον Giddens (2002) η αυτοσυνειδησία είναι η «συνείδηση της ιδιαίτερης κοινωνικής ταυτότητας του ατόμου, ως προσώπου ξεχωριστού από τα άλλα», ενώ η ταυτότητα διαμορφώνεται από «τα ιδιαίτερα γνωρίσματα του χαρακτήρα ενός προσώπου ή μιας ομάδας. Τόσο η ατομική όσο και η ομαδική ταυτότητα συνοδεύονται σε μεγάλο βαθμό από κοινωνικά σημάδια» (Giddens, 2002, σ. 97, 109). Για τον Γκότοβο (1990), η διαδικασία συγκρότησης της ταυτότητας απορρέει από τις εμπειρίες του ατόμου, που εκτυλίσσονται σε διαφορετικό τόπο, χρόνο και κοινωνικό περιβάλλον (σ. 36). Το άτομο αντιλαμβάνεται ότι τα βιώματά του διαφοροποιούνται από των άλλων, με αποτέλεσμα να διαφοροποιείται και η προκύπτουσα εξ' αυτών ταυτότητα (Γκότοβος, 1990). Η αντίληψη αυτή αποτελεί τον πυρήνα της «προσωπικής ταυτότητας», η οποία αναφέρεται «στην αναπαράσταση του εαυτού του ατόμου από τον ίδιο τον εαυτό του» (Γκότοβος, 1990, σ. 36).

Για ένα πλήθος θεωρητικών (Castells, 2004. Γκέφου-Μαδιανού, 2006. Κωνσταντοπούλου, Μαράτου-Αλιπράντη, & Γερμανός, 1999. Woolf, 1999) η ταυτότητα συνιστά προϊόν, παραγόμενο από ένα σύνολο σχέσεων κατά τη διαδικασία της κοινωνικής αλληλεπίδρασης. Ο Epstein (1978) ορίζει την ταυτότητα ως έννοια σύνθεσης, ενσωμάτωσης και δράσης, που «αναπαριστά τη διαδικασία με την οποία το άτομο επιχειρεί να ενσωματώσει τις ποικίλες θέσεις και ρόλους [...] σε ένα συνεκτικό μοντέλο του “εαυτού”» (σ. 101). Σύμφωνα με τη θεωρία της συμβολικής αλληλεπίδρασης, η κοινωνική αλληλεπίδραση διέπεται από κανόνες (κανονιστική αλληλεπίδραση), στη βάση των οποίων οργανώνεται η συμπεριφορά του ατόμου. Η συμμόρφωση του ατόμου προς τους ισχύοντες κανόνες συνεπάγεται την υιοθέτηση ενός ρόλου, ο οποίος συνιστά το προκαθορισμένο σχήμα δράσης, που εκτυλίσσεται κατά τη διάρκεια μιας «παράστασης» ή αλλιώς κοινωνικής περίστασης (Goffman, 2006). Ο κοινωνικός ρόλος (social role) αφορά

στην τέλεση δικαιωμάτων και καθηκόντων που συνδέονται με μια ορισμένη κοινωνική θέση (social status) (Goffman, 2006). Ο ρόλος συνδέεται άμεσα με την οικοδόμηση της κοινωνικής ταυτότητας, καθώς περιγράφει κοινωνικές προσδοκίες και επιβάλλει μία προδιαγεγραμμένη ερμηνεία, μέσα από την οποία σκιαγραφείται μία συγκεκριμένη κοινωνική ταυτότητα για τον ερμηνευτή (Goffman, 1996). Ο Tajfel (1974) ορίζει την κοινωνική ταυτότητα ως «μέρος της αυτό – αντίληψης των ατόμων, που πηγάζει από τη γνώση τους ότι είναι μέλη μιας κοινωνικής ομάδας (ή ομάδων) σε συνδυασμό με την αξιολόγηση και την συναισθηματική σημασία που προσδίδεται σ' αυτή τη γνώση» (σ. 255). Οι διαφορετικές κοινωνικές ταυτότητες ενδέχεται να σχετίζονται με διαφορετικές πεποιθήσεις, συμπεριφορές και κοινωνικές αναπαραστάσεις, καθώς και να εξυπηρετούν διαφορετικές ανάγκες (Cinirella, 1997).

Όταν το άτομο αποστασιοποιείται από τον ερμηνευόμενο ρόλο, αποστασιοποιείται ταυτόχρονα από την ταυτότητα που απορρέει από αυτόν, παρεμβαίνοντας ενεργητικά για να καθορίσει τον εαυτό του και την προσωπική του ταυτότητα σε αντιδιαστολή προς τις υπάρχουσες κοινωνικές προδιαγραφές του ρόλου (Goffman, 1996). Κατά την ερμηνεία ενός ρόλου το άτομο διαφοροποιείται από τους υπόλοιπους ερμηνευτές, παρεμβάλλοντας στοιχεία συχνά ασύμβατα προς τον ρόλο, διατηρώντας έτσι μία αίσθηση «μοναδικής υποκειμενικότητας» (Goffman, 1996, σ. 29). Αυτό δεν συνεπάγεται την άρνηση του ρόλου, αλλά την αποδοχή του με τους δικούς του όρους. Η ταυτότητα ωστόσο διαφοροποιείται από τον ρόλο, καθώς ο πρώτος αποτελεί μία κοινωνική κατασκευή, ενώ η «ταυτότητα» γίνεται αντιληπτή ως φορέας νοήματος από και για το υποκείμενο, μέσω της εξατομίκευσης (individuation) και εσωτερίκευσης (internalization) (Castells, 2004, σ. 7).

Συχνά οι μετέχοντες σε μια κοινωνική αλληλεπίδραση, αποδεικνύοντας την αφοσίωσή τους στις πρακτικές της, υιοθετούν προσωπεία (fronts), τα οποία τους επιτρέπουν να υιοθετήσουν μία δική τους ταυτότητα και να αυξήσουν την αίσθηση της ατομικότητας (Goffman, 2006). Αυτό που η κοινωνία αναγνωρίζει ως εαυτό, είναι ο κοινωνικοποιημένος εαυτός ή ο χαρακτήρας που ερμηνεύεται. Αυτή η πλευρά του εαυτού είναι, σύμφωνα με τον Goffman, κοινωνικό προϊόν (Goffman, 2006). Οι κατακερματισμένες ταυτότητες, οι αντιφατικές πλευρές του εαυτού και η αβέβαιη έκβαση των κοινωνικών συννευρέσεων, σκιαγραφούν τις συνθήκες μέσα στις οποίες τα υποκείμενα επιλέγουν από την πολλαπλότητα των εαυτών τους τον πιο ενδεδειγμένο για τη συγκεκριμένη κοινωνική περίσταση, στο όνομα της κοινωνικής αποδοχής, αλλά και της εξυπηρέτησης του ατομικού συμφέροντος (Goffman, 2006).

Η εθνική ταυτότητα: Προέλευση και λειτουργίες

Η εθνική ταυτότητα είναι μια αφηρημένη έννοια, η οποία συνοψίζει τη συνολική έκφραση μιας υποκειμενικής ατομικής αίσθησης του να ανήκεις σε μία κοινωνικοπολιτική ομάδα – το εθνικό κράτος (Woolf, 1999). Για τους Κωνσταντοπούλου et al. (1999) το έθνος και η εθνική ταυτότητα είναι σύνθετες κατασκευές που συνίστανται σε έναν αριθμό διασυνδεδεμένων συστατικών – εθνοτικών, πολιτισμικών, εδαφικών, οικονομικών και νομικο – πολιτικών. Ένα έθνος έγκειται στην ένταξη ατόμων σε αυτό, τηρουμένων των προϋποθέσεων του κοινού πολιτισμού (σύστημα συμβόλων, ιδεών, συνειρμών, τρόπων συμπεριφοράς και επικοινωνίας), καθώς και της αναγνώρισης του ενός από τους άλλους ως ομοεθνή τους. Ο Gellner (1992) αντιλαμβάνεται τα έθνη ως «κατασκευάσματα των ανθρωπίνων πεποιθήσεων [...] δεσμών και μορφών αλληλεγγύης» (σ. 23) και εντοπίζει τον ορισμό του έθνους στον εθνικισμό, στις συνθήκες δηλαδή μέσω των οποίων οι άνθρωποι επιδιώκουν τη μεταξύ τους ενοποίηση και ταύτιση κάτω από μία κοινή κουλτούρα: «Υπ' αυτές τις συνθήκες, αλλά μόνο αυτές, τα έθνη μπορούν όντως να οριστούν ταυτόχρονα στη βάση της θέλησης και της κουλτούρας και μάλιστα στη βάση της σύγκλισης των δύο αυτών με τις πολιτικές οντότητες» (Gellner, 1992, σ. 106).

Σημειώνεται ότι στη σχετική βιβλιογραφία η συζήτηση για τον εθνικισμό ολισθαίνει σε επιλεκτικά στοιχεία από την πολιτισμική κληρονομιά, με αποτέλεσμα να τη μετασχηματίζει, εφευρίσκοντας, με συχνά αυθαίρετο τρόπο, «φανταστικές αρχέγονες καθαρότητες», καθιστώντας έτσι το έθνος μία «φανταστική πολιτική κοινότητα» (Anderson, 1998, σ. 14-15. Castells, 2004. Gellner, 1992. σ. 106-107). Παρόλα αυτά στην προοπτική διατήρησης της εθνικής συνοχής, η εθνική ταυτότητα τείνει να απαρνείται τις όποιες ομοιότητες με οτιδήποτε εξωτερικό προς αυτήν, και τις όποιες διαφορές στο εσωτερικό της, με αποτέλεσμα τα άτομα να αντιλαμβάνονται ότι ανήκουν σε μια «κοινότητα», σε ένα «εμείς», σε μια «πατρίδα», και ταυτόχρονα ότι διαφοροποιούνται από «αυτούς», «τους άλλους». (Αβδελά, 1997, σσ. 32-33. Billig, 1995).

Η ευρωπαϊκή ταυτότητα: Κοινωνιολογικές προσεγγίσεις και συνιστώσες

Η ευρωπαϊκή ταυτότητα αποτελεί αντικείμενο μελέτης για τους κοινωνικούς επιστήμονες μέσα από το πρίσμα δύο κυρίαρχων προσεγγίσεων. Σύμφωνα με τους Agirdag, Huyst και Van Houtte (2012), οι κυρίαρχες θεωρίες για τη διαμόρφωση της ευρωπαϊκής ταυτότητας είναι η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας (social identity theory - SIT) των Tajfel και

Turner (1986) και η θεωρία της αυτο-κατηγοριοποίησης (self-categorization theory - SCT) των Oakes, Haslam και Turner (1994). Οι υποστηρικτές της πρώτης ισχυρίζονται ότι η κοινωνική ταυτότητα είναι απόρροια της ταυτοποίησης του ατόμου με μια πολιτιστική ή γεωγραφική ομάδα ή συλλογικότητα (π.χ. εθνοτική ομάδα). Η συμμετοχή του ατόμου στην ομάδα κρίνεται σημαντική για την αυτό-αντίληψη του, καθώς η αίσθηση του ανήκειν ενισχύει την ταύτιση του με τη συγκεκριμένη ομάδα (Cameron, 2004. Hadler, Tsutsui, & Chin, 2012). Τα άτομα μπορούν να ταυτίζονται ταυτόχρονα με διαφορετικές ομάδες και να διατηρούν πολλαπλές ταυτότητες, η ισχύς των οποίων μπορεί να μεταβάλλεται, καθώς νέες ταυτότητες αναδύονται, ενώ οι προηγούμενες αποδυναμώνονται (Hadler et al., 2012).

Για τη θεωρία της αυτό-κατηγοριοποίησης τα άτομα έχουν πολλαπλές κοινωνικές ταυτότητες, που οργανώνονται όμως ιεραρχικά. Η ιεραρχία διαμορφώνεται βάσει του τρόπου που κατηγοριοποιείται το άτομο σε κάθε δεδομένη στιγμή. Η κατηγοριοποίηση εξαρτάται από το συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο το άτομο εντοπίζει τον εαυτό του (Barrett, Lyons, & del Valle, 2004), ενώ, επί της ουσίας, τα κοινωνικά πλαίσια παρέχουν τις απαιτούμενες συνθήκες, στις οποίες οι ταυτότητες των ατόμων αποκαλύπτονται.

Ως προέκταση των παραπάνω θεωρητικών προσεγγίσεων λειτουργούν οι τρεις διαστάσεις της συλλογικής ταυτότητας όπως τις περιέγραψαν ο Tajfel (1974) και οι Tajfel και Turner (1986): η γνωστική, η αξιολογική και η συναισθηματική διάσταση. Η πρώτη προϋποθέτει ότι το άτομο έχει επίγνωση του ανήκειν σε μια ορισμένη ομάδα, καθώς και μια βασική κατανόηση του τι αντιπροσωπεύει η ομάδα αυτή. Επομένως σε γνωστικό επίπεδο τα άτομα κρίνεται σκόπιμο να αντιλαμβάνονται τους εαυτούς τους ως μέλη μιας συγκεκριμένης ομάδας, άρα σε ευρωπαϊκό επίπεδο να αντιλαμβάνονται τους εαυτούς τους ως Ευρωπαίους και να κατανοούν τι πρεσβεύει η Ευρωπαϊκή Ένωση (Tajfel, 1981. Favell, Recchi, Kuhn, Jensen, & Klein, 2011).

Τη γνωστική διάσταση διαδέχεται η αξιολογική, η οποία προϋποθέτει, ότι οι συλλογικές ταυτότητες βασίζονται σε ένα σύνολο πεποιθήσεων. Η ταύτιση ή μη με αυτές τις πεποιθήσεις αποτελεί το κριτήριο ένταξης ή αποκλεισμού των ατόμων από την ομάδα (Tajfel, 1981). Στο ευρωπαϊκό πλαίσιο η αξιολογική διάσταση αφορά στην αξία που αποδίδεται στην Ευρώπη και την Ευρωπαϊκή Ένωση. Η συγκεκριμένη συνιστώσα συνδέεται βιβλιογραφικά με το μοντέλο της πολιτικής εμπιστοσύνης (political trust model), σύμφωνα με το οποίο οι πολίτες που εμπιστεύονται τους εθνικούς και ευρωπαϊκούς πολιτικούς θεσμούς, αναμένουν ότι οι θεσμοί αυτοί θα ενεργήσουν σύμφωνα

με τους κανόνες και τις αρχές, που επικρατούν στο εσωτερικό της Κοινότητας (Anderson, 1997).

Τέλος η συναισθηματική συνιστώσα εντοπίζεται στη συναισθηματική σχέση που αναπτύσσει το υποκείμενο με τη συλλογική του ταυτότητα. Η συναισθηματική σχέση εκφράζεται μέσω της αίσθησης του ανήκειν στην ομάδα και της απόδοσης μιας θετικής συναισθηματικής αξίας σε αυτή την ιδιότητα του μέλους (Tajfel, 1981. Verhaegen & Hooghe, 2015). Η συναισθηματική συνιστώσα συχνά συνδέεται βιβλιογραφικά με τη θεωρία του οικονομικού ωφελιμισμού (economic utilitarianism theory), αφετηρία της οποίας αποτελεί το προσωπικό συμφέρον του ατόμου. Έτσι, η ευρωπαϊκή ταυτότητα του ατόμου αναμένεται να ενισχυθεί αν αισθανθεί ότι ωφελείται εντός του πλαισίου της ευρωπαϊκής κοινότητας (Verhaegen & Hooghe, 2015). Τα τρία αυτά στοιχεία της συλλογικής ταυτότητας και η μεταξύ τους σχέση μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο έρευνας.

Η οικοδόμηση της ευρωπαϊκής ταυτότητας

Η οικοδόμηση μιας συλλογικής ταυτότητας, όπως είναι η ευρωπαϊκή, διαμορφώνεται λίγο-πολύ με διαδικασίες ασυνείδητες και αυτόματες, μέσα από τις καθημερινές κοινωνικές και θεσμικές πρακτικές και διαδικασίες (βλ. ενδεικτικά Τσαούσης, 2004, σ. 224). Ανάμεσα σε αυτές εντοπίζονται η χρήση συμβόλων και αφηγήσεων, καθώς και η έκθεση σε ευρωπαϊκά σύμβολα, όπως είναι η σημαία και (ενδεχομένως) το νόμισμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τα ισότιμα -μεταξύ των ευρωπαϊκών κρατών- εκπαιδευτικά συστήματα, η κοινή διεθνής και αμυντική πολιτική, και έκφρασή τους η αναγνώριση της ευρωπαϊκής ιθαγένειας με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ (Castano, 2004. Castells, 2000. Τσαούσης, 2004). Επιπρόσθετα, πρωτοβουλίες συμβολικού περιεχομένου (όπως επί παραδείγματι το εγχείρημα με τίτλο «Πολιτιστικές Πρωτεύουσες της Ευρώπης»), στοχεύουν να αυξήσουν την αναγνωρισιμότητα και τη συνοχή της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Sassatelli, 2002). Σχετικές έρευνες (βλ. ενδεικτικά Bruter, 2003) διαπίστωσαν ότι η περιοδική έκθεση σε σύμβολα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης ενισχύει την πολιτιστική ταύτιση των πολιτών με την Ευρώπη. Άλλο παράδειγμα θεσμικής πρακτικής αποτελεί η - προαγόμενη από τα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα - ευρωπαϊκή διάσταση στην εκπαίδευση για την καλλιέργεια μιας ευρωπαϊκής ταυτότητας και πολιτειότητας ανάμεσα στους/στις μαθητές/ριες, το αποτέλεσμα της οποίας διαφοροποιείται ανάλογα με τον συνολικό (εθνικό ή ευρωπαϊκό)

προσανατολισμό, το πρόγραμμα σπουδών και την κουλτούρα κάθε σχολικής μονάδας (Savvides & Faas, 2016).

Η σχέση της ευρωπαϊκής με την εθνική ταυτότητα

Η σχέση της ευρωπαϊκής με την εθνική ταυτότητα απασχολεί συστηματικά τη διεθνή βιβλιογραφία. Ο Κοκοσαλάκης (2004) υποστηρίζει ότι η ευρωπαϊκή ταυτότητα «συλλαμβάνεται κυρίως μέσα από καθολικά δημοκρατικά ιδεώδη και αξίες, ιδεώδη και αξίες που δεν προορίζονται να έρθουν σε σύγκρουση με τις εθνικές και τοπικές ταυτίσεις, αλλά τις συμπληρώνουν, κατά τον ίδιο τρόπο που η ευρωπαϊκή ιθαγένεια έχει ως στόχο να συμπληρώσει την εθνική ιθαγένεια» (σ. 58). Στο ίδιο πνεύμα η Σερέτη (2004) ισχυρίζεται ότι «με τη διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης, η εθνική και η ευρωπαϊκή ταυτότητα των πολιτών εμπλέκονται σε μια άμεση, αλληλεξαρτώμενη διαλεκτική σχέση, η οποία είναι πολυδιάστατη και ασαφής, άπτεται άμεσα της καθημερινής ζωής και εκτείνεται όχι μόνο σε κοινωνικοοικονομικό επίπεδο, αλλά εξελίσσεται επίσης υπό τη μορφή πολιτισμικής και πολιτικής συνδιαλλαγής» (σ. 101). Παρά τον διαφορετικό χαρακτήρα των δύο ταυτοτήτων, οι ερευνητές θεωρούν ότι είναι εφικτή μια αρμονική συνύπαρξή τους, εφόσον η εξέλιξη της ευρωπαϊκής ταυτότητας δεν απειλεί με αποδυνάμωση την εθνική ταυτότητα (Σερέτη, 2004), ενώ ταυτόχρονα η καθεμία εξυπηρετεί διαφορετικές ανάγκες (Guetzkow, 1955, όπ. αναφ. στο Cinirella, 1997). Για τον Τσαούση (2004) η σχέση μεταξύ της ευρωπαϊκής και της εθνικής ταυτότητας οικοδομείται ως μια σχέση συνέργειας, αφού η εθνική ταυτότητα, που τυπικά εκφράζεται με την υπηκοότητα, αποτελεί την αναγκαία προϋπόθεση κτήσης της ευρωπαϊκής ταυτότητας και οι δύο ταυτότητες συνυπάρχουν αλληλοσυμπληρούμενες, συνθέτοντας μιαν ενιαία ενότητα, με τον ίδιο τρόπο όπως στα πλαίσια του εθνικού κράτους συνυπάρχουν η τοπική και η εθνική ταυτότητα (Τσαούσης, 2004). Σχετικές έρευνες (βλ. ενδεικτικά Hassler & Ressler, 2006) επικυρώνουν τη συγκεκριμένη θέση, διαπιστώνοντας ότι δεν πρόκειται (κατ' ανάγκη) περί αντιφατικής ή ανταγωνιστικής σχέσης, αλλά μάλλον περί συμπληρωματικής, καθώς οι άνθρωποι που συνδέονται στενά με την πόλη τους και την περιοχή τους, συνδέονται στενότερα με το έθνος τους, και άρα με την Ευρώπη (Hassler & Ressler, 2006. Schöpflin, 2000). Άλλωστε το έθνος-κράτος δεν μπορεί να θεωρηθεί λιγότερο σημαντικό σε σχέση με μεγαλύτερες πολιτικές μονάδες' ακόμη και στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, τα εθνικά κράτη παραμένουν οι πιο ισχυροί παράγοντες στη διεθνή σκηνή (Haller & Hadler, 2005. Weiss & Reinprecht, 1996).

Μετάβαση ή στασιμότητα;

Υπάρχουν στη Δυτική Ευρώπη επιχειρήματα τα οποία στηρίζουν και άλλα που αμφισβητούν την ιδέα της οικοδόμησης μιας ευρωπαϊκής πολιτικής κοινότητας, με συμβατές μεταξύ τους αξίες και μια κοινή ταυτότητα, μιας Ευρώπης ικανής να δημιουργήσει την αίσθηση της κοινότητας μεταξύ των πολιτών της (García, 1993). Θεωρητικοί (Grimm, 1995. Offe, 2003. Scharpf, 1997) ισχυρίζονται ότι η σημερινή Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί μια «πολιτική συλλογικότητα», καθώς διαθέτει ορισμένα χαρακτηριστικά μιας ολοκληρωμένης εθνικής πολιτείας (Hix & Høyland, 2011, σ. 12. Lepsius, 2006, σ. 11), ωστόσο απουσιάζουν τα χαρακτηριστικά μιας σύγχρονης πολιτείας (Kaina & Karolewski, 2013). Φαίνεται ότι σε αντίθεση με το παραδοσιακό εθνικό κράτος, η Ευρωπαϊκή Ένωση στερείται ενός συνεκτικού ευρωπαϊκού «δήμου», που να ενεργεί ως όλον – και όχι σαν το άθροισμα των μελών εθνικών ομάδων, – γεγονός που δυσχεραίνει την επίτευξη στόχων, τη συμμετοχή των πολιτών στη λήψη συλλογικών αποφάσεων και την αντοχή τους σε περιόδους κρίσης, όπως είναι η σημερινή (Eder, 2014. Hurrelmann, 2014). Η οικονομική κρίση άσκησε σημαντική επιρροή στο αίσθημα του ανήκειν των πολιτών στην Ευρώπη και την Ευρωπαϊκή Ένωση, ιδιαίτερα στις περισσότερο πληγείσες χώρες (Ελλάδα, Ιταλία, Ισπανία, Πορτογαλία) στρέφοντάς τους στην εθνική τους κυβέρνηση για προστασία και εξεύρεση λύσης (Polyakova & Fligstein, 2016). Η ευρωπαϊκή κρίση καθιστά φανερή την έλλειψη μιας ουσιαστικής συνέργειας των κυβερνητικών πολιτικών στην Ευρώπη και την έλλειψη προτάσεων και πολιτικών που θα καλλιεργούσαν το αίσθημα της συντροφικότητας μεταξύ διαφορετικών κοινοτήτων (Eder, 2014). «Σε αυτό συμβάλλει το μοντέλο διακυβέρνησης, το οποίο στερείται το τρίτο στοιχείο στον δυαδικό εννοιολογικό κόσμο του κράτους και της αγοράς: την ίδια την κοινωνία, όχι απλώς ως προϋπόθεση για τα άλλα δύο στοιχεία, αλλά σαν αυτόνομη οντότητα που προϋπάρχει αυτών [...]» (Eder, 2014, σ. 220-221).

Τα παραπάνω συνιστούν προκλήσεις για την ανάπτυξη μιας (συλλογικής) ευρωπαϊκής ταυτότητας. Μιας συλλογικότητας η οποία θα βασίζεται στην αναγνώριση της «κοινότητας» ως δομικού στοιχείου πολιτικής, την αναγνώριση και αποδοχή μιας κοινής βάσης αξιών, την αναβαθμισμένη και δημοκρατική συμμετοχή των πολιτών, οι οποίοι θα πρέπει να γνωρίζουν, να κρίνουν και να ενεργούν συλλογικά (Eriksen, Fossum, & Menéndez, 2004. Føllesdal & Hix, 2006. Fuchs & Klingemann, 2002, σ. 20, όπ. αναφ. στο Kaina & Karolewski, 2013, σ. 9. Habermas, 1996, 2012. Kohli, 2000. Meyer & Palmowski, 2004. Zürn, 2000).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Agirdag, O., Huyst, P., & Van Houtte, M. (2012). Determinants of the formation of a European identity among children: Individual- and school-level influences. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 50(2), 198-213. doi:10.1111/j.1468-5965.2011.02205.x
- Agirdag, O., Huyst, P., & VanHoutte, M. (2012). Determinants of the formation of a European identity among children: Individual- and school-level influences. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 50(2), 198-213. doi:10.1111/j.1468-5965.2011.02205.x
- Anderson, B. (1997). *Φανταστικές κοινότητες, στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Αβδελά, Ε. (1997). Η συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας στο ελληνικό σχολείο: «εμείς» και οι «άλλοι». Στο Α. Φραγκουδάκη & Θ. Δραγώνα (Επιμ.), *«Τι εν' η πατρίδα μας;» - Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Barrett, M., Lyons, E. & del Valle, A. (2004). The development of national identity and social identity processes: do social identity theory and self-categorization theory provide useful heuristic frameworks for developmental research? In M. Bennett & F. Sani (Eds.), *The Development of the Social Self* (pp. 159-188). Hove, UK: Psychology Press.
- Beck, U., & Beck-Gernsheim, E. (2002). *Individualization: Institutionalized individualism and its social and political consequences*. London, UK: Sage Publications.
- Billig, M. (1995). *Banal nationalism*. London, UK: Sage Publications.
- Bruter, M. (2003). Winning Hearts and Minds for Europe: The impact of news and symbols on civic and cultural European identity. *Comparative Political Studies*, 36(10), 1148-1179. doi:10.1177/0010414003257609
- Βρύζας, Κ. (1997). *Παγκόσμια επικοινωνία - πολιτισμικές ταυτότητες*. Αθήνα: Gutenberg.
- Cameron, J. E. (2004). A three-factor model of social identity. *Self and Identity*, 3(3), 239-262. doi:10.1080/13576500444000047
- Castano, E. (2004). European identity: A social-psychological perspective. In R. K. Herrmann, T. Risse, & M. B. Brewer (Eds), *Transnational identities. Becoming European in the EU*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Castells, M. (2000). *End of millennium*. Malden: Blackwell Publishing.
- Castells, M. (2010). *The power of identity* (2nd ed.). Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Cinnirella, M. (1997). Towards a European identity? Interactions between the national and European social identities manifested by university students in Britain and Italy. *British Journal of Social Psychology*, 36(1), 19-31. doi:10.1111/j.2044-8309.1997.tb01116.x
- Γκέφου - Μαδιανού, Δ. (Επιμ.) (2003). *Εαυτός και "άλλος": Εννοιολογήσεις, ταυτότητες και πρακτικές στην Ελλάδα και την Κύπρο*. Αθήνα: Gutenberg.

- Γκότοβος, Α. (1990). *Παιδαγωγική αλληλεπίδραση: Επικοινωνία και κοινωνική μάθηση στο σχολείο*, Αθήνα: Gutenberg.
- Eder, K. (2014). The EU in search of its people: The birth of a society out of the crisis of Europe. *European Journal of Social Theory*, 17(3), 219-237. doi:10.1177/1368431014530925
- Epstein, A. L. (1978). *Ethos and identity: Three studies in ethnicity*. London: Tavistock Publications.
- Eriksen, E. O., Fossum, J. E., & Menéndez, A. N. J. (2004). *Developing a constitution for Europe*. London: Routledge.
- Favell, A., Recchi, E., Kuhn, T., Jensen, J., & Klein, J. (2011). *The europeanisation of everyday life: Cross-border practices and transnational identifications among EU and third-country citizens*. Retrieved from 07/02/2017:http://www.eucross.eu/cms/index.php?option=com_docman&task=cat_view&gid=7&Itemid=157
- Garcia, S. (1993). Είδωλα της Ευρώπης. Στο Ν. Φωκάς, Α. Ζήρας, Μ. Λαμπράκη-Πλάκα, Δ. Φίλιππίδης, Κ. Γεωργοσόπουλος, Ε. Βαροπούλου, Θ. Αντωνίου, & S. Garcia (Επιμ.), *Ελληνική πολιτισμική ταυτότητα και ευρωπαϊκή ενοποίηση*. Αθήνα: Εστία.
- Gellner, E. (1992). *Έθνη και εθνικισμός*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Giddens, A. (2002). *Κοινωνιολογία*. Αθήνα: Gutenberg.
- Goffman, E. (1996). *Συναντήσεις*. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
- Goffman, E. (2006). *Η παρουσίαση του εαυτού στην καθημερινή ζωή*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Grimm, D. (1995). Does Europe need a constitution? *European Law Journal*, 1(3), 282-302. doi:10.1111/j.1468-0386.1995.tb00033.x
- Guetzkow, H. S. (1955). *Multiple loyalties: theoretical approach to a problem in international organization*. Princeton, N.J.: Princeton University.
- Habermas, J. (1996). *Το πραγματικό και το ισχύον: Συμβολή στη διαλογική θεωρία του δικαίου και του δημοκρατικού κράτους δικαίου*. Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Α. Α. Λιβάνη.
- Habermas, J. (2012). *Για ένα σύνταγμα της Ευρώπης*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Hadler, M., Tsutsui, K., & Chin, L. G. (2012). Conflicting and reinforcing identities in expanding Europe: Individual- and country-level factors shaping national and European identities, 1995–20031. *Sociological Forum*, 27(2), 392-418. doi:10.1111/j.1573-7861.2012.01323.x
- Haller, M., & Hadler, M. (2005). Ist der nationalstaatüberholt?: Überlegungen und Faktenüber die sinnvollste Einheit bzw. Analyseebene in der international vergleichenden sozialforschung. *Angewandte Sozialforschung*, 23, 2004/2005, 3/4, 141-160. doi: 10255788 10255788.
- Hassler, M., & Ressler, R. (2006). National and European identity: A study of their meanings and interrelationships, *Revue Française de Sociologie*, 47, 817-850. doi: 10.3917/rfs.474.0817.

- Hix, S., & Hoyland, B. K. r. (2011). *The political system of the European Union* (3rd ed.). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Hurrelmann, A. (2015). Democratic citizenship in Europe: An impossible ideal? *Journal of European Public Policy*, 22(1), 19-36. doi:10.1080/13501763.2014.881413
- Imig, D. R., & Tarrow, S. G. (2001). *Contentious Europeans: Protest and politics in an emerging polity*. Lanham, Md.: Rowman & Littlefield.
- Kohli, M. (2000). The Battlegrounds of European Identity. *European Societies*, 2(2), 113-137. doi:10.1080/146166900412037
- Καμχίς, Μ. (2007). *Η ενοποίηση του ευρωπαϊκού χώρου 1986-2006*. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.
- Κοκοσαλάκης, Ν. (2004). Ελληνική ταυτότητα και Ευρώπη. Στο Κ. Κασσιμάτη (Επιμ.), *Εθνική και ευρωπαϊκή ταυτότητα, συγκλίσεις και αποκλίσεις*. Αθήνα: Gutenberg.
- Κωνσταντοπούλου, Χ., Μαράτου - Αλιπράντη, Α., & Γερμανός, Δ. (Επιμ.) (1999), *Αναφορά στις τάσεις και τα σύμβολα*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Lepsius, M. R. (2013). Identitätsstiftung durch eine europäische Verfassung. In R. Hettlage & H. P. *Institutionalisierung politischen Handelns: Analysen zur DDR, Wiedervereinigung und Europäischen Union* (pp. 222-239). Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden.
- Mau, S., & Verviebe, R. (2009). *Die sozialstruktureuropas*. Konstanz: UVK.
- Mayer, F. C., & Palmowski, J. (2004). European identities and the EU – The ties that bind the Peoples of Europe. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 42(3), 573-598. doi:10.1111/j.0021-9886.2004.00519.x
- Medrano, J. D., & Gutiérrez, P. (2001). Nested identities: National and European identity in Spain. *Ethnic and Racial Studies*, 24(5), 753-778. doi:10.1080/01419870120063963
- Medrano, J. D., & Gutiérrez, P. (2001). Nested identities: National and European identity in Spain. *Ethnic and Racial Studies*, 24(5), 753-778. doi:10.1080/01419870120063963
- Oakes, P. J., Haslam, S. A., & Turner, J. C. (1994). *Stereotyping and social reality*. Oxford, UK ; Cambridge, Mass., USA: Blackwell.
- Offe, C. (2003). The problem of social power in Franz L. Neumann's thought. *Constellations*, 10(2), 211-227. doi:10.1111/1467-8675.00325
- Polyakova, A., & Fligstein, N. (2016). Is European integration causing Europe to become more nationalist? Evidence from the 2007–9 financial crisis. *Journal of European Public Policy*, 23(1), 60-83. doi:10.1080/13501763.2015.1080286
- Reinprecht, Ch. (1996). *Nostalgie und amnesie. Bewertungen von vergangenheit in Ungarn und der Tschechischen Republik*. Wien: Verlag für Gesellschaftskritik.
- Risse, T. (2003). The Euro between national and European identity. *Journal of European Public Policy*, 10(4), 487-505. doi:10.1080/1350176032000101235

- Risse, T. (2005). Neofunctionalism, European identity, and the puzzles of European integration. *Journal of European Public Policy*, 12(2), 291-309. doi:10.1080/13501760500044033
- Risse, T. (2011). *A community of Europeans? Transnational identities and public spheres*. Ithaca: Cornell University Press.
- Sassatelli, M. (2002). Imagined Europe: The shaping of a European cultural identity through EU cultural policy. *European Journal of Social Theory*, 5(4), 435-451. doi:10.1177/136843102760513839
- Savvides, N., & Faas, D. (2016). Does Europe Matter? A comparative study of young people's identifications with Europe at a state school and a European school in England. *European Journal of Education*, 51(3), 374-390. doi:10.1111/ejed.12127
- Scharpf, F. W. (1997). *Games real actors play: Actor-centered institutionalism in policy research*. Boulder, Colo.: Westview Press.
- Schöpflin, G. (2000). *Nations, identity, power*. New York: New York University Press.
- Smith, A. (2000). *Εθνική ταυτότητα*. Αθήνα: Εκδόσεις Οδυσσέας.
- Smith, A. D. (1991). *National identity*. Reno: University of Nevada Press.
- Smith, A. D. (1992). National identity and the idea of European Unity. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, 68(1), 55-76. doi:10.2307/2620461
- Soysal, Y. N. (1994). *Limits of citizenship: migrants and post-national membership in Europe*. Chicago: University of Chicago.
- Stoeckel, F. (2013). Ambivalent or indifferent? Reconsidering the structure of EU public opinion. *European Union Politics*, 14(1), 23-45. doi:10.1177/1465116512460736
- Σερέτη, Ν. (2004). Μια ποσοτική ανάλυση. Στο Κ. Κασιμάτη (Επιμ.), *Εθνική και ευρωπαϊκή ταυτότητα, συγκλίσεις και αποκλίσεις*. Αθήνα: Gutenberg.
- Tajfel, H. (1974). Social identity and intergroup behavior. *Social Science Information*, 13(2), 65-93. doi:10.1177/053901847401300204
- Tajfel, H. (1981). *Human groups and social categories*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tajfel, H., & Turner, J. (1986). The social identity theory of inter-group behavior. In S. Worchel & L. W. Austin (Eds.), *Psychology of intergroup relations*. Chicago: Nelson-Hall.
- Thorpe, C. (2008). The distinguishing function of European identity: Attitudes towards and visions of Europe and the European Union among young Scottish adults. *Perspectives on European Politics and Society*, 9(4), 499-513. doi:10.1080/15705850802416945
- Τσαούσης, Δ. (2004). Ελληνική και ευρωπαϊκή ταυτότητα. Στο Κ. Κασιμάτη (Επιμ.), *Εθνική και ευρωπαϊκή ταυτότητα, συγκλίσεις και αποκλίσεις*. Αθήνα: Gutenberg.
- Verhaegen, S., & Hooghe, M. (2015). Does more knowledge about the European Union lead to a stronger European identity? A comparative analysis among adolescents in 21 European

- member states. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 28(2), 127-146. doi:10.1080/13511610.2014.1000836
- Verhaegen, S., Hooghe, M., & Meeusen, C. (2013). Opportunities to learn about Europe at school. A comparative analysis among European adolescents in 21 European member states. *Journal of Curriculum Studies*, 45(6), 838-864. doi:10.1080/00220272.2013.800995
- Weiss, H., & Reinprecht, C. (1998). *Demokratischer patriotismus oder ethnischer nationalismus in ost-mittleuropa?: Empirische analysen zur nationalen identität in Ungarn, Tschechien, Slowakei und Polen*. Wien: Böhlau.
- Woolf, S. (1999). *Ο εθνικισμός στην Ευρώπη*. Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο.
- Zurn, M. (2000). Democratic governance beyond the nation-state: The EU and other international institutions. *European Journal of International Relations*, 6(2), 183-221. doi:10.1177/1354066100006002002
- Kaina, V., & Karolewski, I. (2013). EU governance and European identity. *Living Reviews in European Governance*, 8(1). doi:10.12942/lreg-2013-1

THE CONSTRUCTION OF EUROPEAN IDENTITY

Anastasios Emvalotis & Maria Halvatzi
University of Ioannina

Abstract: In this article a starting point for the study of European identity is the concept of identity in general, its characteristics and its construction within the boundaries of the nation-State. Next, there is the clarification of citizenship through the evolutionary course and up to the modern European context. The researchers look into the European identity within a supranational political community, where the subjects act as European citizens, as well as in institutional practices and cultural characteristics. To this end they examine the European identity in the light of the dominant sociological approaches, analyze the components of the social mechanisms that contribute to its formation. The article closes by exploring the relationship between national and European identity, expressing concern regarding the conditions for setting up a common identity among the citizens of Europe.

Key words: Components, Europe, identity, integration, nation, relationship.

Address: Anastasios Emvalotis, Department of Primary Education, University of Ioannina, 45110 Ioannina. Tel.: 2651005687. Email: aemvalot@uoi.gr